

GULÂM

(الغلام)

Eski İslâm devletlerinde
orduda, idarede ve sarayda çalıştırılmış
köle ve esirler.

Gulâm sözlükte “erkek çocuk, delikanlı; âzat edilmiş köle, genç hizmetkâr; efendisine bağlı muhafız” anlamlarına gelen Arapça bir isimdir (çoğulu *gılmân*, *gılme* ve *ağlime*). Bu mânada kelimeyi *rakık* ve *köle* gibi diğer hizmet elemanlarından ayrı mütalaa etmek gerekir. Çeşitli İslâm ülkelerinde gulâm yerine *memlûk* (çoğulu *memâlîk*) ve Kuzey Afrika’da *abîd* (*abdin* çoğulu) kelimeleri kullanılmıştır. Osmanlılar ise terim olarak *gılmanı* benimsemişlerdir. Gulâmlar İranlı (Fars), Türk, Slav veya zenci ve Berberî unsurlardan alınmıştır. Bunlar arasında Türkler’in durumu diğerlerinden daha farklıdır. Türkler orduya başlangıçta esir veya efendilerinden satın alınmış köle-asker statüsünde girmişlerse de yükseldikleri mevkilere ve etkinliklerine bakıldığında daha sonra bu statüden ücretli asker (*mürtezika*) statüsüne geçtikleri anlaşılmaktadır.

A) Emevîler ve Abbâsîler. Gulâmların orduda ve saray hizmetlerinde ücretli köle-asker olarak istihdam edilmesine daha çok Abbâsîler zamanında rastlanır. Bununla birlikte Abbâsîler’den önce Emevîler’de de özellikle vilâyetlerde üslenen ordularda Arap askerlerinin yanında diğer unsurlara mensup askerlerin de bulunduğu görülür. Meselâ Muâviye b. Ebû Süfyân’ın Basra valisi ve kumandanı olan Ubeydullah b. Ziyâd, 674 yılında Buhara seferinden dönerken beraberinde 2000 okçudan meydana gelen bir Türk birliği getirerek Basra’ya yerleştirmiştir. Bundan başka son Emevî halifesi II. Mervân’ın Irak valisi Ebû Hâlid İbn Hübeyre’nin emri altında 1300 kadar Türk askeri bulunuyordu. Ayrıca Kuzey Afrika ve Endülüs’teki fetihleri gerçekleştiren ordularda Kuzey Afrika’nın yerli halkı olan Berberîler de yer almıştı. Doğudaki fetihlerde ise Araplar’ın yanında Arap olmayan müslümanlar da (mevâlî) savaflara katılıyor ve bunlar arasında İranlılar önemli bir yer tutuyordu. Horasan Valisi Kuteybe b. Müslim’in emrinde, Basra’dan getirilen biri 4000, ikisi 700’er kişilik üç ayrı mevâlî birliğinin bulunduğu bilinmektedir. Emevî ordusunun bazı kitalarında kaynağını esirle-

rin teşkil ettiği muharip olmayan birlikler de vardı. Bunların orduda yardımcı hizmetlerde çalıştırdıkları, fakat gerektiğinde silâhlendirildikleri ve muharip sınıfa dahil edildikleri görülmektedir. Meselâ 697 yılında İrakeyn Valisi Haccâc b. Yûsuf es-Sekafî, Hâricî Şebîb b. Yezîd’in ordularına karşı “silâhli esirler”den faydalanmış ve 731’de Mâverâünnehir’in fethinde Türkler’e karşı savaşacak orduları teşkil ederken esirleri de önceden hürriyet vaad ederek silâhlendirmişti. İbn’ü’l-Esir’in (Ali b. Muhammed) bildirdiğine göre 688 yılında ise kumandan Süheym b. Muhâcir, Cerâcime’ye karşı düzenlenen askerî harekâta katılacak esirlere, yalnız hürriyetlerini değil Dîvânü’l-cünd’e alınıp mürtezika statüsüne geçirileceklerini de vaad etmişti. Çünkü esirlerle mevâlî, Emevî kumandanlarından Abdullah b. Vehb el-Cüş’amî’nin açıkça ifade ettiği üzere bu gibi vaadlerde bulunulmadıkça savaşta ümit verici bir güç sağlayamıyorlardı. Nitekim esirlerin Semerkant önünde Cüneyd b. Abdurrahman tarafından silâhlendirilip savaşa katılmaları karşılığında hürriyetleri vaad edilince büyük bir azim ve cesaretle savaştıkları görülmüştür. Emevî ordusunun esasını teşkil eden Araplar’ın yanında, fethedilen bölgelerden orduya alınan Arap dışı askerlerin tamamının gulâm statüsünde olduğu söylenemez; ancak bunların önemli bir kısmının esir veya köle olarak orduya gir-diği bilinmektedir.

Gulâm sistemi Abbâsîler döneminde önce İran kökenli, daha sonra da özellikle Türk kökenli askerlerin halifenin muhafız birliklerine ve saraya alınmasıyla ortaya çıkmıştır. Türk askerlerinin halifenin korunmasıyla görevlendirildiği tarihi ikinci halife Mansûr zamanına (754-775) kadar indirmek mümkündür. Mansûr’un planını bizzat çizerek kurdurduğu daire şeklindeki Bağdat’ın merkezine hilâfet sarayı, onun çevresine devlet daireleri, camiler, memurların ikametgâhları ve halifenin Horasanlı birlikleri için kışlalar yapılmıştır. Hârûnürreşîd’in de saray muhafız birliklerine güvenini kazanmış olan Türkler’i aldığı İbn Abdürabbih’in verdiği bilgilerden öğrenilmektedir. Bu müellif, Hint hükümdarının Hârûnürreşîd’e bir elçilik heyetiyle çeşitli hediyeler gönderdiğini, heyet gelince halifenin muhafız birliğindeki Türkler’e saf düzenine girmelerini emrettiğini ve bunların gözleri hariç

her taraflarının zırhlarla örtülü olduğunu söyler.

Me’mûn’un, isyan ettiği kardeşi Halife Emîn’e karşı İranlı kumandan Tâhir b. Hüseyin’in emrinde Horasan’dan gönderdiği ordunun mevcudu 4000 civarında idi ve bunun 700 kadarı Hârizm ve Horasan süvarilerinden oluşuyordu. Taberî’nin kayıtlarından, bu ordu içerisinde ayrıca Türk piyade birliklerinin de bulunduğu anlaşılmaktadır. Me’mûn halifeliğinin ilk yıllarını geçirdiği Merv şehrinde Bağdat’a döndükten sonra İranlı unsurların baskısını kırmak için özellikle askerî kadrolarda önemli değişiklikler yapmış ve orduya daha çok Türk bölgelelerinden getirttiği askerleri almaya başlamıştır. Ya’kübî, Mu’tasım-Billâh’ın veliahtlığı sırasında Semerkant’tan Türk askerleri temin etmek üzere Ca’fer el-Huşşâkî adlı birini gönderdiğini ve bunun aracılığıyla 3000 kişi getirttiğini kaydeder. İbn Hurdâzbih, Halife Me’mûn devrinde Türkler’in Abbâsî ordusu safalarına alınmasıyla ilgili olarak, Horasan Valisi Abdullah b. Tâhir’in bu eyaletin haracını gönderirken Guziyye’den (Oğuzlar) 2000 esir yolladığını ve bunların toplam değerinin 600.000 dirhem olduğunu söyler. İbn Kuteybe de Me’mûn’un, Mısır-Suriye valiliğine getirdiği kardeşi Ebû İshak’a (Mu’tasım-Billâh) orduya Türkler’i toplamasını emrettiğini ve onun da bu emri yerine getirdiğini yazmaktadır. Aynı şekilde ünlü coğrafyacı İbn Havkal, Abbâsî halifelerinin muhafız birlikleri için Mâverâünnehir’den Türk delikanlıları getirttiklerini, bunların diğer muhariplerden çok daha güçlü ve kabiliyetli olduklarından dolayı seçildiklerini belirtir ve Türk askerlerinin Abbâsî ordusunun en gözde sınıfını teşkil ettiğini kaydeder. Bu bilgiler, Halife Me’mûn’un Türkler’i ısrarla ordu safalarına almaya çalıştığını ve hatta bunu bir devlet politikası haline getirdiğini göstermektedir. Me’mûn’un bu politikası sonucunda Türkler, ordu içerisinde sayı ve nüfuz bakımından hatırı sayılır bir güç haline geldiler. Abbâsî tarihinde ilk defa bu dönemde Türk kumandanlarının halifenin yanında seferlere katıldıkları ve isyanların bastırılmasında görevlendirildikleri görülmektedir. Daha sonraki yıllarda siyasi ve askerî alanlarda önemli roller oynayacak olan Afşin Haydar b. Kâvûs, Eşnâs et-Türkî ve Boğa el-Kebîr bu sıralarda temayüz etmiş Türk kumandanlarıdır.

Me'mûn döneminde orduya alınan Türkler'in büyük bir kısmı veliaht Ebû İshak'ın maiyetine verilmiş ve onun vali bulunduğu bölgelerde görevlendirilmiştir. Ebû İshak, Mu'tasım-Billâh adıyla halife olduktan sonra ilk icraatlarından itibaren ordunun başına ve önemli mevkilerin hemen hepsine Türk unsurunu getirmiş ve Türk askerlerini diğer gruplardan ayırıp her hususta kayırmıştır. Böylece halifenin Arap ve İran unsurunu ihmal ederek otoritesini yalnız Türkler'e dayandırıp bütün önemli işleri onların yardımı ile başarması ve dolayısıyla aldıkları maaş ve ihsanları devamlı surette arttırması, diğer unsurlar arasında umumi bir hoşnutsuzluğun doğmasına sebep oldu. Bu arada Türkler'den meydana gelen süvari birlikleri Bağdat'ı âdetâ bir tâlim alanı haline getirdiler. Halk açıktan açığa onlara karşı gelmiyor, fakat kenar mahallelerde yakaladığını da öldürmekten geri durmuyordu. Bu olaylar halifeyi, muhafız birlikleriyle beraber hilâfet merkezini nakledeceği yeni bir şehir kurmaya sevketti ve 836 yılında Bağdat'ın kuzeyinde Dicle'nin sol kıyasına Sâmerre şehri kurularak saray, muhafız birlikleri ve bütün devlet daireleri bu yeni merkeze nakledildi. Sâmerre'nin kurulmasına yol açan Türkler burada da özel muameleyle mazhar oldular ve şehrin en güzel bölgelerine yerleştirildiler. Afşin, Eşnâs, Hâkân Urtûc, Vasîf et-Türkî ve İnâk et-Türkî gibi kumandanlara ayrı ayrı araziler tahsis edildi ve bunlar için özel saraylar yaptırılıp kendilerine tâbi birliklerle beraber oralara yerleşmeleri sağlandı. Bu arada Türkler'in diğer unsurlarla karışmamasına özellikle dikkat edildi ve onların oturduğu mahallelerin bütün ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde teşkilâtli olmasına önem verildi, hatta yabancılarla evlenmelerini önlemek amacıyla çeşitli Türk ülkelerinden genç kızlar getirildi.

Türkler'in Abbâsî ordusundaki varlığı Mu'tasım-Billâh'tan sonra da devam etmiştir. Halife Mütevekkil-Alellah'ın, 848 yılında müstahkem Merend şehrine kaçan Muhammed b. Bu'ays'ın üzerine önce Zeyrek et-Türkî kumandasında 200, arkasından Amr b. Seysel b. Kâl kumandasında 100 ve daha sonra da Boğa eş-Şarâbî kumandasında 2000 kişiden oluşan Türk süvari birliklerini gönderdiği bilinmektedir. Halife Müstaîn-Billâh devrinde orduda Mağribliler'in yanında Türkler de bulunuyordu. Halife Mu'tez-Bil-

lâh'ın Türk unsurunu ordudan uzaklaştırmak istemesi onlar tarafından öldürülmesine sebep olmuştur. Halife Kâim-Biemrillâh, Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey'e Bağdat'ı ziyaretinde hil'at giydirmiş, sultan da halifeye atlı, kılıçlı ve kemerli elli Türk gulâmı hediye etmiştir.

Abbâsî ordusuna, özellikle halifelerin muhafız kıtalarına alınan ve en önemli mevkilere kadar yükselen Türkler'in hangi esas veya statü dahilinde alındıklarının tesbiti üzerinde durulması gereken hususlardan biridir. Bu konuda bilgi veren tarihçi Mes'ûdî, Mu'tasım-Billâh'ın Türkler'i toplamak ve onları efendilerinden satın almak istediğini, bu şekilde kendi ordusu için 4000 Türk temin ettiğini, sırtlarına ipek işlemeli elbiseler giydirdiğini ve bellerine sırmalı kemerler kuşattığını, böylece onları diğerlerinden ayırt ettiğini söyler ve Horasan, Fergana, Üşrüsene (Uşrusana) Türkleri'nden kısa zamanda büyük bir ordu kurduğunu belirtir. Burada geçen, "Onları efendilerinden satın aldı" ifadesi Türkler'in orduya "köle-asker" statüsünde girdikleri kanaatini uyandırmaktadır. Yukarıda Ya'kûbî'den nakledilen bilgiler içindeki "satın alma" ifadesi de köleler için kullanılan bir tabirdir. İbn Hurdâzbih de aynı noktaya temas etmiş ve yukarıda açıklandığı gibi Horasan valisinin, Horasan haracı ile birlikte Guziyye'den 600.000 dirhem değerinde 2000 esiri halifeye gönderdiğini kaydetmiştir. İbn Tağrıberdî ise Mu'tasım-Billâh'ın 220 (835) yılından itibaren Türkler'i toplamakla meşgul olduğunu; Semerkant, Fergana ve diğer yerlere onları satın almak için adamlar gönderdiğini ve bol para verdiğini; harcadığı yoğun çaba sonucu satın alınanların sayısının 8000 memlûke, daha doğru olduğuna inandığı diğer bir rivayete göre ise 18.000 memlûke ulaştığını söylemekte, onlar için Sâmerre şehri kurduğunu, bunun asıl sebebinin de sayıları çoğalan Türk memlûklerinin Bağdat'ta çıkardıkları problemler olduğunu bildirmektedir. Makdisî de (Mutahhar b. Tâhir) Mu'tasım-Billâh'ın Türkler'in ordu hizmetinde kullanılmasını emrettiğini ve bu maksatla satın alınan her Türk için 100.000 ile 200.000 (dirhem) arasında değişen bir meblağ ödendiğini belirtir. İbn Haldûn, Mu'tasım-Billâh'ın Semerkant, Üşrüsene ve Fergana'dan kendi muhafız ordusu için seçme Türk askerleri toplattığını ve bunlara "Ferâğina" (Ferganalılar) adını verdiğini kaydet-

mektedir. Bunlara ilâve olarak kaynakların Türk askerlerinden bahsederken kullandıkları "memâlîk" ve "gılman" kelimeleri de Türkler'in orduya köle veya esir statüsünde girdiğini göstermektedir. Çünkü bu kelimeler, sözlük anlamları yanında tarihî bir terim olarak da "köle" anlamı taşımaktadır. Taberî Sâmerre'nin kurulmasından bahsederken Mu'tasım-Billâh'ın Türk askerleri için "gilmânî" (kölelerim) tabirini kullandığını, Bağdatlılar'ın kendisini Türkler konusunda rahatsız ettiklerini ve bundan dolayı Türk askerlerinin başına bir musibet gelmesinden endişe duyduğunu belirttiğini bildirmektedir. Hilâl b. Muhasin es-Sâbî de Mu'tasım-Billâh'ın muhafız ordusundan bahsederken "memâlîk" ve "gılman" kelimelerini kullanmakta ve "ahrâr" adını verdiği hür askerlerden ayrıca bahsetmektedir.

Kaynakların aktardığı bu bilgilerden Türkler'in Abbâsî ordularına satın alınarak, Türk bölgelerindeki valilerin hilâfet merkezine gönderdikleri yıllık verginin bir parçası olarak veya köle ve esir sıfatıyla hediye edilerek girdikleri anlaşılmaktadır. Fakat bu askerlerin halifelerden gördükleri rağbet ve ihtimama, kumandanlarının devletin siyasî ve askerî hayatında oynadıkları role, yükseltildikleri siyasî ve içtimaî mevkilere, önemli bölgelerin valiliklerine getirilmelerine ve onlara Sâmerre gibi yerlerde verilen iktâlara bakıldığında kumandanların köle-asker statüsünde tutulmadığı hatta askerlerin de sivil köle olarak kabul edilmediği görülür. Bunlar gulâm sistemi içerisinde mürtezika statüsüyle görev yapan ücretli askerlerdir.

Halifeler zamanla gulâmın üzerindeki otoritelerini kaybettiler ve bu birliklerin kumandanları artık Bağdat yöneticilerine saygı duymamaya başladılar. Bu durumda, merkezî idareye boyun eğmeyen mahallî emirler onları kendi yanlarına çekmek suretiyle istifade ettiler; nitekim Büveyhî emirleri böyle türemiştir.

Abbâsî ordularında yer alan gulâm birlikleri başlıca şu gruplardan oluşuyordu: el-Memâlîkû'l-huceriyye. Mu'tasım-Billâh döneminde halifenin kölelerinin "hucur" adı verilen ayrı oda veya evlerde, "el-hademû'l-üstâzûn" denilen hadım görevlilerin eğitim ve gözetimi altında bulundurulmuş kısımdır. Bunların esas görevi halifenin özel hizmetlerini yürütmek, onu korumak ve törenler sı-

rasında yanında bulunmaktan ibaretti. Daha sonra Huceriyye'nin hizmet alanına halifenin muhafız birliklerinin yaptığı diğer işler de girmeye başladı ve onlara birçok yeni görev verildi; bunlar arasında iç isyan ve ayaklanmaların bastırılması da yer alıyordu. Kumandanlarından ikisinin Bağdat'ın doğu yakasının başına getirilmesinden, Huceriyye'nin devlet idaresinde etkili bir fonksiyon icra ettiği anlaşılmaktadır. Fakat bu devrin uzun sürmediği ve İbnü'r-Râik'in emîrül-ümerâliği ele almasından sonra Huceriyye'nin muhafız ordusu içerisinde artık varlığını devam ettiremediği görülmektedir.

Muhtârûn. Halife Mu'tazid-Billâh zamanında muhafız ordusunun Muhtârûn adı verilen birliği, aynı ordudaki diğer birliklerin cesaretiyle tanınan askerleri arasından seçilerek oluşturulmuştur. Bu askerler kumandanlarına nisbet edilerek Boğaviyye, Mesrûriyye, Bekcûriyye, Yânisîyye, Müflihiyye, Kündaciyye ve Nasîriyye adlarıyla anılırdı.

Sâciyye. Muhafız ordusunun Türk asıllı kumandanlarından Yûsuf b. Ebû's-Sâc'a bağlı olarak hizmet gören kıtalaradır. Yûsuf'un ölümünden sonra bu birlikler Münis el-Muzaffer ile hâdimi Yelbak'ın sevk ve idaresine geçmiştir. Sâciyye'nin siyasî hareketlerde önemli rol oynadığı görülür. Halife Muktedir-Billâh, Münis ve diğer kumandanlara karşı mücadelesinde Sâciyye'ye dayanmıştır. Sâciyye'nin Kâhîr-Billâh'ın iktidardan düşürülüp yerine Râzî-Billâh'ın getirilmesinde de önemli katkısı olmuştur.

Mesâffîyye. Bunlar da Sâciyye gibi siyasî hareketlerde etkin rol oynamış ve halife üzerinde hâkimiyet kurmuşlar, ancak başka bir birlikle aralarında çıkan anlaşmazlık sonucu çatışmaya girmeleri üzerine Bağdat'tan sürülmüşlerdir.

el-Gilmânü's-Sûdân. Muhafız ordusunun zencilerden oluşan gulâm birlikleridir. Ebû'l-Abbas es-Seffâh zamanında Musul'a gönderilen Yahyâ b. Muhammed'in kumandasındaki orduda 4000 kadar zenci asker bulunuyordu. Afrika'nın doğu sahillerinden getirilen kölelerin Basra ve civarına yerleştikleri ve Şattûlarap arazisini işlemek için çalıştırıldıkları bilinmektedir; zenci gulâmların kaynağının bu bölge olduğu söylenebilir.

B) Mısır-Endülüs. Ahmed b. Tolun'un ordusunda 24.000 Türk, 42.000 zenci gulâm bulunduğu söylenir. İhşid de gulâm-

lardan oluşan çok büyük bir orduya sahipti. Fâtımîler'in ordusunda zenci ve çoğunluğu Slav asıllı beyaz gulâm birlikleri vardı. Eyyübîler'de de Türkler'den satın alınarak veya devşirilerek belli bir askerî eğitimden geçtikten sonra âzat edilen memlûkler ordunun en çetin muharrip sınıfını teşkil ederd. Özellikle Melik Sâlih Necmeddin Eyyüb devrinde (1240-1249) memlûklerin sayısı çok arttı ve önemli askerî mevkilere onlar getirildi. Orduya hâkim olan bu memlûkler (Bahriyye) daha sonra el-Melikü'l-Muazzam Turan Şah'ı öldürerek Eyyübî Devleti'ne fiilen son verdiler (648/1250) ve tarihe Memlûkler adıyla geçen yeni bir devlet kurdular (bk. MEMLÛK; MEMLÛKLER; ayrıca bk. BAHİRİYYE; BURCİYYE). Endülüs Emevî Devleti'nin ordusunda ve sarayda ise daha çok üst seviyede bulunanlarına "fityân" (fetâ) denilen Frenk asıllı gulâmlar hizmet görmüştür.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif* (Ukkâşe), s. 391; Belâzûrî, *Fütûh*, Kahire 1978, s. 297; Ya'kûbî, *Târîh*, II, 530; a.mlf., *Kitâbü'l-Büldân*, s. 242 vd., 255 vd., 258 vd.; İbn Hurdâzbi, *el-Mesâlik ve'l-Memâlik*, s. 39; Taberî, *Târîh* (Ebû'l-Fazl), X, 62 vd., 140 vd., 311 vd.; İbn Abdürabbih, *el-İk'dü'l-ferid*, Kahire 1949-65, II, 203; Ebû Bekir es-Sûlî, *Ahbârü'r-Râdî-Billâh ve'l-Müttâkı-Lillâh* (nşr. H. Dunne), Beyrut 1403/1983, tür.yer.; Makdisî, *el-Bed' ve't-târîh*, VI, 112; Kudâme b. Ca'fer, *el-Harâc*, Köprülü Ktp., nr. 1076, vr. 1^ab, 3^b; Mes'ûdî, *Mürâcü'z-zeheb* (Abdülhamid), IV, 53 vd.; İbn Havkal, *Şâretü'l-arz*, s. 468; İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, Bağdad, ts., I, 38 vd., 116 vd., 156 vd., 194 vd., 202 vd., 232 vd., 256 vd., 352 vd.; Sâbî, *Rusûmü dâri'l-hilâfe*, s. 8, 12, 16, 25, 85, 91; a.mlf., *el-Vüzerâ* (nşr. H. F. Amedroz), Beyrut 1958, s. 17, 18 vd., 20 vd.; Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, I, 85; Rûzrâverî, *Zeylû Kitâbi Tecâribü'l-ümem* (nşr. H. F. Amedroz), Kahire 1334/1916, s. 225, 229, 231, 255-257, 268, 301, 309, 329; İbnü'l-Esrî, *el-Kâmil*, Beyrut 1965-66, V, 444; VII, 42; VIII, 57 vd., 216 vd.; İbn Haldûn, *el-İber*, Beyrut 1971, III, 257; Kalkaşendî, *Şubhu'l-a'sâ*, III, 268; V, 471, 490; İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-zâhire*, II, 233; Hasan İbrâhim Hasan — Ali İbrâhim Hasan, *en-Nüzümü'l-İslâmiyye*, Kahire 1939, s. 184, 229; Uzunçarşılı, *Medhal*, s. 100 vd., 414; E. Lévi-Provençal, *Histoire de l'Espagne musulmane*, Paris 1950-53, I, 265; II, 122-123, 226; III, 97; D. Sourdel, *Le vizirat 'abbâside*, Damas 1959-60, I, 325, 330, 370-375; II, 403, 413, 452 vd., 587 vd.; a.mlf., "Ghulâm", *El²* (Fr.), II, 1104 vd.; A. Dixon, *The Umayyad Caliphate*, London 1971, s. 147, not 17; Hasan Ahmed Mahmûd, *el-İslâm ft Asya'l-vuşta*, Kahire 1972, s. 162 vd.; Fârûk Ömer, *el-Hilâfetü'l-Abbâsiyye fi'l-âsri'l-fevda'l-askerî* (247-334/861-946), Bağdad 1397/1977, I, 138 vd.; Hakkı Dursun Yıldız, *İslâmiyet ve Türkler*, İstanbul 1980, s. 67, 69, 80-85; D. Pipes, *Slave Soldiers and Islam*, New Haven-London

1981; Hasan İbrâhim Hasan, *Târîhu'l-İslâm*, Kahire 1982, II, 195, 281 vd.; Mehmet Altay Köymen, *Alp Arslan ve Zamanı*, Ankara 1983, II, 223-239, 258 (5 nolu dipnot); Mustafa Zeki Terzi, *Abbâsiler Döneminde Askerî Teşkilât* (doktora tezi, 1986), İSAM Ktp., nr. 4313, s. 46-67; a.mlf., "Abbâsî Kara Ordusunun Merkezi İdaresi ve Sınıfları", *TTK Belleten*, LI/205 (1988), s. 1529-1533; Şemseddin Günaltay, "Abbâsoğulları İmparatorluğunun Kuruluş ve Yükselişinde Türklerin Rolü", a.e., VI/23-24 (1942), s. 194; W. Hoenerbach, "Zur Heeresverwaltung der Abbâsiden", *Isl.*, XXIX (1950), s. 256-290; Kubbel, "Sur le système militaire des Omayyades", *Palestinsky Sbornik*, IV/67, Moskova 1959, s. 118 vd.; Bosworth, "Ghaznevîd Military Organisation", *Isl.*, XXXVI (1961), s. 40 vd.

MUSTAFA ZEKİ TERZİ

C) İran. Abbâsî Devleti'nin IX. yüzyıldan itibaren çöküş dönemine girmesiyle İran'da mahallî hânedanlar kurulmaya başladı. Bunlardan Horasan'daki Tâhirîler'le Sâmânîler, halifelik sarayına muhafız olarak istihdam edilmek üzere Türk esirleri gönderdiler. Daha önce de Horasan Valisi Abdullah b. Tâhir haraç dahilinde Oğuzlar'dan 2000 esir yollamıştı. Ayrıca Sâmânîler'den Nûh b. Esed Semerkant valisi iken Mu'tasım-Billâh'a Türk esirleri temin ediyordu. Mütevekkil-Alellah hilâfet makamına geçince Tâhirîler hediye olarak kadın erkek 200 esir göndermişlerdi. Bu devletler için IX. yüzyılda esir ticareti önemli bir kazanç vasıtası oldu. Aynı yıllarda kurulan diğer devletlerin orduları için de Türk esirlerine büyük bir talep başlamıştı. Orta Asya bozkırlarındaki bu esir trafiği önce Tâhirîler'in, sonra da Sâmânîler'in kontrolünde bulunuyordu. Sâmânîler, Ceyhun nehrini geçen her Türk esirinden 70 ile 100 dirhem ücret alıyorlardı. Esir ticaretinin yapıldığı başlıca sınır şehirleri Çâç (Şâş) ve İsficâb idi. Buhara'da da zengin pazarlar kuruluyor ve halkın kazanç kaynaklarından birini bu ticaret oluşturuyordu. Nizâmülmülk *Siyâsetnâme* adlı eserinde ve güzel yüzlü gulâmlar satın alınması gerektiğini vurgulamaktadır. Ticaretin yanı sıra Tâhirîler ve Sâmânîler de ordularına gulâm asker almışlardır. Başlangıçta bu devletlerin yöneticileri, garnizon şehirlerine yerleşmiş Arap unsurlarla mahallî İranlı askerlere dayanmaktaydı. Zamanla bu yöneticiler ordularını, efendilerine daha bağlı oldukları için profesyonel gulâm askerlerden teşkil etmeye başladılar. Ayrıca onların yerleştikleri ülkede hiçbir mal varlıkları bu-